

двосторонніх перетворень інформації за схемою: структурна → оперативна → адаптує → структурна. У відкритих системах взаємна адаптація регулюється надходженням речовини, енергії і інформації з навколишнього середовища і в залежності від його впливу може стабілізуватися, або посилюватися. Для природних і природно-техногенних систем мультисистеми природокористування додатковим джерелом стабілізації або збудження є соціальна система, яка і в цьому процесі виконує управляючу роль.

Цілком закономірно в межах цього дослідження виникає питання про вплив кількісних характеристик перетворення інформації на якість управління. Відомо, що одним з основних положень сучасної кібернетики є твердження, що досконалість (ефективність) будь-якої управляючої системи прямо залежить від кількості накопиченої інформації і від повноти та оперативності її використання. Виходячи з цього, можна довести, що ефективність функціонування мультисистеми підвищується із збільшенням кількості структурної інформації, що проходить через повний цикл перетворення, а також із збільшенням обсягу наукових знань, якими володіє соціум. Зазначимо, що наукові знання та соціальний досвід, які накопичуються протягом всієї історії людства, за багатьма ознаками аналогічні структурній інформації природних систем. Це відкриває дорогу до створення аналогічних алгоритмів обробки інформації в соціальних і природних системах.

Висновки. Дане дослідження розкриває суть інформаційної складової соціально-географічного процесу (інформаційної взаємодії соціальних і природних систем) як безперервного ланцюга перетворень інформації за схемою: структурна → моніторингова → оперативна → управляюча → структурна. Для ефективного управління мультисистемою природокористування соціальна система повинна мати певний обсяг накопиченого наукового знання, мати можливість видобувати і перетворювати адекватну кількість структурної інформації природних систем.

Література:

1. Багров Н.В. География в информационном мире. – К.: Лыбидь, 2005.
2. Кастлер Г. Возникновение биологической организации. – М.: Мир, 1967.
3. Немець Л.М. Соціально – географічні основи стратегії переходу України на модель стійкого розвитку. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук. – К.: КНУ, 2004.
4. Чернавский Д.С. Синергетика и информация (динамическая теория информации). – М.: Едиториал УРСС, 2004.

Summary:

Nemets K. THE INFORMATIVE COMPONENT OF THE SOCIO-GEOGRAPHIC PROCESS AS AN ESSENCE OF THE INFORMATION INTEROPERATION BETWEEN SOCIETY AND NATURE.

In the article the definition of "information" applying to social, biological and abiotic systems along with mechanisms of information storage were investigated. There was also analysis of information interoperation between society and nature. During the job were established that operation by multisystem of use of nature resources are performed according to the scheme "structural-operative-control-structural". Adaptation of the one system to another also is a part of information interoperation. Efficiency of use of natural resources depends on amount of knowledge, that were saved by society, and amount of information, that social system can extract from natural environment, treat and use during operation by multisystem of use of nature resources.

УДК 796.5:У040

Олександр КОЛОТУХА

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОГО ТУРИЗМУ

Рекреаційний напрям суспільної географії можна вважати новим напрямом розвитку вітчизняної суспільної географії. Значення рекреації взагалі й туризму зокрема для населення України постійно зростає. Дитячо-юнацький туризм (ДЮТ), орієнтований на соціально важливу категорію нашого суспільства – підростаюче покоління, посідає особливе місце в системі рекреаційно-туристської діяльності. Різними формами туристсько-краєзнавчої роботи в Україні охоплено більше 1 млн. 250 тисяч дітей, що становить 19,1% від загальної кількості учнів [1, с. 56]. Сучасні економічні і соціальні передумови, що склалися в Україні, сформували суспільне замовлення на розвиток системи дитячо-юнацького туризму.

З позицій соціально-економічної географії відповідних цільових досліджень дитячо-юнацького туризму досі не проводилось. Загальні питання рекреаційної географії, територіальні рекреаційні

системи, рекреаційне районування досліджували російські вчені – В.С.Преображенський, Ю.О.Веденін, М.С.Мироненко, І.В.Зорін та інші, а також вітчизняні вчені – І.Т.Твердохлебов, М.В.Багров, В.М.Шумський, Н.Ю.Недашківська та інші. Загальні питання територіальної організації туризму розглядали вітчизняні вчені М.П.Крачило, О.М.Ігнатенко, Л.О.Багрова, І.Ф.Карташевська, О.О.Бейдик, О.О.Любіцева та інші.

У зв'язку з цим, набули актуальності вивчення та аналіз сучасного стану дитячо-юнацького туризму в Україні, розробка соціально-географічної моделі функціонування і розвитку цього сегмента туристської галузі. Важливим в цьому аспекті є визначення методики такого дослідження.

Процес суспільно-географічного дослідження дитячо-юнацького туризму передбачає декілька послідовних етапів. Алгоритм цього процесу відображає певну послідовність дій, що об'єднуються у п'ять етапів (рис. 1).

На підготовчому етапі визначається соціальне замовлення на розвиток системи дитячо-юнацького туризму в Україні, розробляється концепція дослідження – визначаються предмет, мета, завдання, система наукових методів дослідження, джерела інформації та терміни проведення дослідження.

На другому етапі розробляється суспільно-географічна модель системи дитячо-юнацького туризму – визначаються елементи, функціональні зв'язки та територіально-ієрархічна організація системи дитячо-юнацького туризму, досліджується структура цієї системи.

На третьому етапі досліджується ресурсна база системи дитячо-юнацького туризму – ресурсно-туристський потенціал та його вагома складова – рекреаційно-туристські ресурси території України.

Наступним етапом є дослідження структури і територіальної організації системи дитячо-юнацького туризму в Україні. Це дослідження проводиться на трьох рівнях – макрорівні (державному), мезорівні (регіональному – на прикладі адміністративної області) та мікрорівні (локальному – досліджуються окремі рекреаційно-туристські об'єкти та маршрути).

Завершальним етапом є обґрунтування пріоритетних напрямків вдосконалення системи дитячо-юнацького туризму в Україні.

Якщо розглядати дитячо-юнацький туризм за допомогою наукових методів дослідження, передусім загальнонаукових, то, на нашу думку, слід в першу чергу застосувати *системний підхід*. Більшість науковців розглядають систему як множину компонентів з відношеннями і зв'язками між ними, які утворюють певну цілісність. Кожна система має такі ознаки: множину первинних компонентів (елементів), що мають певні властивості; зв'язки між цими компонентами із заданими властивостями; ємержентність.

Системне дослідження дитячо-юнацького туризму включає:

1. Створення схеми системи, визначення її функцій, встановлення цілісності системи, її характеру (відкрита чи замкнута).
2. Структуризація системи, виділення її підсистем та елементів, їх якісна і кількісна характеристика.
3. Оптимізація системи – впровадження результатів дослідження у вигляді рекомендацій, нових залежностей, програм та емпірики (графіків, таблиць, картограм, картосхем тощо).

Наступний метод дослідження – *структурний аналіз* системи дитячо-юнацького туризму, який полягає у виділенні окремих структур цієї системи. В складі системи дитячо-юнацького туризму можна виділити три основні структурних підрозділи: функціонально-компонентну, територіальну та організаційно-управлінську структури.

Функціонально-компонентна структура системи дитячо-юнацького туризму – це склад, сукупність її функціональних компонентів – різних видів, форм і напрямків туристсько-краєзнавчої діяльності дітей та юнацтва.

Територіальна структура – це просторова структура, взаєморозташування та взаємозв'язки просторово виражених об'єктів. Рекреаційно-туристські об'єкти зв'язані між собою туристсько-краєзнавчими маршрутами. Вона являє собою територіальну “проекцію” функціонально-компонентної структури, з якою вона знаходиться в діалектичній єдності.

Важливим питанням територіальної організації системи дитячо-юнацького туризму є визначення таксономічної його структури. Досить вдалим вбачається поєднання функціонально-компонентного і територіального підходу до ранжування рекреаційних утворень на рівні регіону, яке запропонували при розгляді Карпатського рекреаційного комплексу М.І.Долішній, М.С.Нудельман, К.К.Ткаченко [2, с. 14]. Нами визначено за необхідне розрізняти два територіальні таксономічні ряди: за інтенсивністю внутрішніх функціональних зв'язків та за критерієм адміністративно-територіального поділу.

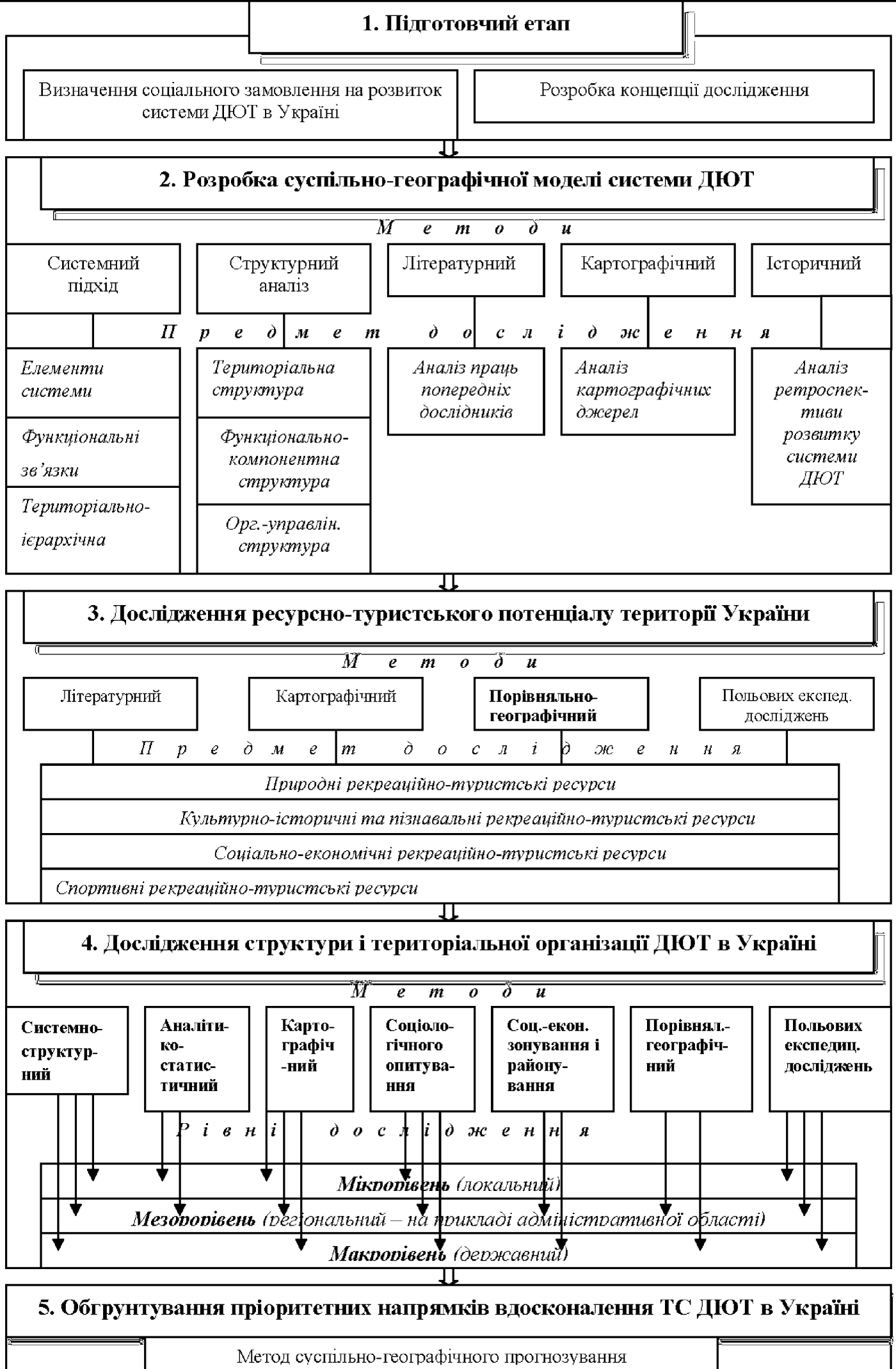

Рис. 1. Етапи суспільно-географічного дослідження системи дитячо-юнацького туризму

Організаційно-управлінська структура являє собою сукупність організаційних форм та органів управління, які є ієрархічно узгоджені та забезпечують цілеспрямований та взаємоузгоджений розвиток усіх ланок системи дитячо-юнацького туризму. Для вирішення складних та масштабних проблем функціонування системи дитячо-юнацького туризму необхідна чітка організаційно-управлінська структура усіх рівнів цієї системи.

Важливим методом наукового дослідження системи дитячо-юнацького туризму впродовж всіх етапів дослідження виступає *картографічний метод*. Сутність цього методу полягає у включенні в процес дослідження системи дитячо-юнацького туризму проміжної ланки – географічної карти як моделі досліджуваних явищ. При цьому на початковому етапі дослідження карти використовуються для отримання інформації, тобто як засіб наукових досліджень – при аналізі ресурсно-туристського потенціалу території країни для цілей дитячо-юнацького туризму, в польових експедиційних дослідженнях, при розробці маршрутів туристсько-спортивних походів тощо. На етапі збору та аналізу інформації застосовуються картограми – спосіб зображення середньої інтенсивності явищ в межах одиниць адміністративного територіального поділу. На завершальному етапі карти вже виступають як результат наукових досліджень – карта рекреаційно-туристського зонування території України, карта відповідного районування території Кіровоградської області, картосхеми розроблених автором туристських маршрутів [3].

Для збору та аналізу інформації широко застосовується *літературний метод* дослідження.

На початковому етапі дослідження системи дитячо-юнацького туризму в Україні застосовується *історичний метод*. Ретроспективний аналіз розвитку дитячо-юнацького туризму в Україні доводить, що впродовж свого розвитку туристсько-краєзнавча діяльність учнів розглядалася як один з ефективних засобів виховання та оздоровлення. Це знайшло відображення як у практиці, так і в дослідженні наукових проблем дитячо-юнацького туризму того часу. До позитивних надбань, які отримала від радянської системи освіти існуюча система дитячо-юнацького туризму, слід віднести розвинену (на рівні областей) мережу спеціалізованих туристсько-краєзнавчих закладів (центрів та станцій туристів), постійне державне фінансування, достатню нормативно-правову та методичну базу, висококваліфікований кадровий потенціал тощо. До недоліків, із позицій сьогодення, слід віднести надмірну ідеологічну спрямованість, заорганізованість, нерациональне використання ресурсного потенціалу галузі за рахунок недооцінки приватного інтересу тощо.

Структура та територіальна організація дитячо-юнацького туризму в Україні досліджується за допомогою *аналітико-статистичного методу*. Джерелами первинної інформації можуть бути дані державної статистики України, дані Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, публікації зарубіжних і вітчизняних авторів з проблеми, що аналізується, матеріали конференцій, дані управлінь освіти і науки облдержадміністрацій, а також із спеціальних джерел і отримані в результаті авторських досліджень.

Для співставлення рівнів розвитку дитячо-юнацького туризму в різних регіонах України застосовується *порівняльно-географічний метод*.

Важливим підсумком дослідження функціонально-компонентної і особливо територіальної структури дитячо-юнацького туризму в Україні є проведення районування території України відповідно до запропонованих таксономічних рівнів. Взагалі, на думку М.Д.Пістун, *методи соціально-економічного районування і зонування* є могутніми методами наукового аналізу і синтезу складних явищ і систем; це складний процес просторового впорядкування інформації, вид географічної таксономізації, що дозволяє глибше зрозуміти особливості розміщення досліджуваних явищ та їх територіальної організації в цілому [5, с. 103].

На сучасному етапі в рекреаційній географії визначилися два підходи до виділення рекреаційних районів:

- рекреаційний район як економічний район – обслуговування туристів виступає провідною чи однією з провідних в районі господарських функцій (Мироненко, Твердохлебов) [4, с. 121-122];
- рекреаційний район як територія, що є в тій чи іншій мірі однорідною за характером рекреаційного використання. Рекреаційне використання може бути охарактеризовано ступенем рекреаційного освоєння та структурою рекреаційних функцій, що виконуються. Такий підхід до рекреаційного районування ми вважаємо більш прийнятним.

На нашу думку, рекреаційне районування для потреб дитячо-юнацького туризму повинно базуватися на таких основних принципах: *генетичному* (райони виділяють на основі історичного аналізу процесу територіальної організації дитячо-юнацького туризму і прогнозних тенденцій його розвитку); *соціально-економічному* (максимальне задоволення рекреаційно-туристських потреб дітей та юнацтва, раціональне використання рекреаційних ресурсів, обсяги прибутку від дитячо-

На найвищому таксономічному рівні в межах території України автором виділені рекреаційно-туристські зони (за інтенсивністю внутрішніх функціональних зв'язків). Проведення більш детального районування всієї території України – на рівні рекреаційно-туристських районів (підрайонів) і детальніше – вимагає ґрунтовних польових досліджень у кожному з регіонів держави за єдиною методикою. Автор виконав модельний зразок такого детального районування для території Кіровоградської області, де досліджував проблеми й перспективи розвитку дитячо-юнацького туризму на рівні регіону обласного рангу.

Процес суспільно-географічного районування є дуже складним, оскільки охоплює взаємодію різних за змістом факторів районуутворення. Основними ознаками виділення найбільших рекреаційно-туристських таксонів - рекреаційно-туристських зон на території України - є наступні:

- територіальне сполучення рекреаційно-туристських ресурсів, в першу чергу – природних;
- рекреаційно-туристська спеціалізація території, орієнтованість на обслуговування дітей та юнацтва всієї країни, суміжних зон або тільки свого регіону;
- рівень розвитку дитячо-юнацького туризму в регіоні;
- рівень розвитку інфраструктури дитячо-юнацького туризму в регіоні;
- рівень туристської освоєності території, в т.ч. кількості та складності туристсько-спортивних маршрутів;
- рекреаційні території та їх значення в загальній структурі землекористування;
- структура, територіальна спрямованість, потужність і динаміка рекреаційних потоків юних туристів.

Для дослідження проблем і перспектив розвитку дитячо-юнацького туризму в регіоні (на прикладі Кіровоградської області) також використовується *метод регіонально-статистичного аналізу* та *метод соціально-економічного районування*. Джерелами первинної інформації послужили дані обласного управління статистики, обласного управління освіти і науки Кіровоградської облдержадміністрації, обласних управлінь гідрометеорології, екологічної безпеки, лісового та водного господарства, матеріали регіональних наукових досліджень, а також дані, отримані в результаті авторських досліджень.

Для проведення рекреаційно-туристського районування території Кіровоградської області застосовуються вищевказані ознаки виділення рекреаційно-туристських таксонів [3, с. 34].

Для дослідження проблем і перспектив літнього відпочинку та оздоровлення дітей та юнацтва на рівні адміністративної області (зокрема – Кіровоградської) застосовується *метод соціологічного опитування*. Під керівництвом автора було організовано проведення вибіркового опитування учнів шкіл міста Кіровограда та ряду шкіл Кіровоградської області.

Під вибірквим спостереженням (опитуванням) у статистиці розуміється таке несучільне спостереження, при якому обстеженню підлягають одиниці сукупності, що досліджується, які відібрані випадковим способом. Вибіркове спостереження ставить перед собою завдання – по тій частині, що досліджується, дати характеристику всієї сукупності при умові збереження певних умов [6, с. 230]. Умовами вибірки були співвідношення міських і сільських школярів та приблизна рівність за статевою ознакою. Ці умови опитування були дотримані. В якості генеральної сукупності виступали учні 6-10 класів шкіл міста Кіровограда, а також сільських шкіл Кіровоградської області. З врахуванням цих вимог у межах генеральної сукупності всі без винятку одиниці мали рівні шанси попадання у вибіркву сукупність. Тому тип вибірки, що нами використовувалася, можна визначити як кластерна (або типова) випадкова вибірка.

Для визначення необхідного об'єму вибірки використовувалася формула

$$n = \frac{t^2 w(1-w)}{\Delta^2},$$

де n – об'єм вибіркової сукупності;

t – довірчий інтервал (показник, що визначає розмір тієї чи іншої помилки в залежності від імовірності її надходження (P));

w – частка одиниць вибіркової сукупності, що мають альтернативну ознаку;

Δ – гранична помилка вибірки.

Загальна кількість складала майже 4,5 тисячі респондентів (по 1500 школярів щорічно).

Середня та гранична помилка вибірки розраховувалася за формулами:

$$\mu = \sqrt{\frac{\delta^2}{n}} \quad \text{та} \quad \Delta = t \mu,$$

де μ – середня помилка вибірки;

Δ – гранична помилка вибірки;

δ^2 – дисперсія кількісної ознаки;

n – об'єм вибіркової сукупності;

t – довірчий інтервал [6, с. 244-248].

Таким чином, при об'ємі вибіркової сукупності 1500 школярів щорічно з імовірністю (P) 0,992 визначена гранична помилка вибірки у розмірі 3,9% та середня помилка вибірки у розмірі 1,5%.

Одним з найбільш ефективних засобів літнього відпочинку і оздоровлення учнівської молоді є туристсько-краєзнавчі походи. Для розробки маршрутів таких походів застосовується *метод польових експедиційних досліджень*. За період з 1987 по 2003 рік автором пройдено більше 20 туристсько-спортивних маршрутів по території України та Кіровоградської області.

Метод суспільно-географічного прогнозування необхідний при розробці перспективної програми літнього оздоровлення дітей регіону (зокрема – Кіровоградської області на 2002-2006 роки), а також для обґрунтування пріоритетних напрямків вдосконалення структури і територіальної організації дитячо-юнацького туризму в нашій країні.

Запропоновані методичні основи суспільно-географічного дослідження дитячо-юнацького туризму можуть бути використані й при дослідженні географічних закономірностей розповсюдження інших суспільних явищ.

Література:

1. Інформація про стан туристсько-краєзнавчої роботи серед учнівської молоді в Україні // Туризм і краєзнавство. – К.: Укрдержцентр туризму і краєзнавства. – 2004. – № 18. – С.56-64.
2. Карпатский рекреационный комплекс / Под ред. Долишнего М.И. – К.: Наукова думка, 1984. – 148 с.
3. Колотуха О.В. Ресурсно-туристський потенціал Кіровоградської області. – Кіровоград: РВЦ Кіровоградського держ. пед. ун-ту, 2002. – 68 с.
4. Мироненко Н.С., Твердохлебов И.Т. Рекреационная география. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 208 с.
5. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
6. Теория статистики / Под ред. проф. Р.А.Шмойловой. – М.: Статистика, 1998. – 576 с.

Summary:

METHODOICAL BASIS OF SOCIAL-GEOGRAPHICAL INVESTIGATION OF CHILD-YOUTH TOURISM IS CONSIDERED IN THE ARTICLE. The author underlines and proves five main stages of investigation of the territorial system of the child-youth tourism in Ukraine and region (example of Kirovogradskiy region).

УДК 911.3

Валентина НАГІРНА

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У РУСЛІ СУЧАСНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРОБЛЕМ

Регіональний розвиток і регіональна політика України є важливими сферами діяльності держави, спрямованими на реалізацію та ефективне використання природно-ресурсного, освітньо-наукового потенціалу і матеріально-технічної бази регіонів, удосконалення їх суспільної діяльності, територіальної організації виробництва і розселення, забезпечення інтересів держави відносно регіонів.

В основі регіонального розвитку країни лежать територіальні відмінності у спеціалізації виробництва, його диверсифікації та рівнях зосередження, особливості розселення населення, зміни у довкіллі тощо. Все це визначає роль кожного регіону у загальнодержавному поділі праці, його зовнішні функції, геопросторову орієнтацію і водночас породжує соціально-економічні, демографічні, екологічні проблеми, вирішення яких потребує державної підтримки.

В результаті залучення місцевих ресурсів, матеріально-технічних засобів, економічно-активного населення у виробничий процес, а також регуляторної дії макроекономічних явищ та макроінструментів регіональної політики у кожному регіоні відповідно формується територіальна соціально-економічна система (комплекс), що охоплює організацію, у тому числі територіальну,